

Grundtvig-Biblioteket i Vartov

– en bogsamling mellem tradition og fornyelse

Af Kim Arne Pedersen

I. Vartov

Bag Københavns rådhus ligger en ældre bygning, et 1700-tals hus af røde sten. Det er Vartov, der i flere hundrede år tjente som stiftelse for fattige og syge kvinder, »Vartovkællingerne«. Til dette alderdomshjem var der knyttet en præstestilling. Efter en årrække uden embede blev Grundtvig præst her i 1839 og blev i stillingen til sin død i 1872. Embedet var et af københavns mindste, men for Grundtvig var løftet om Vartov en begivenhed, der varslede nye tider, Vartov ville blive »En Svale-Rede, et Spurve-Skjul« for de »Børn« i videste forstand, der opfostredes med Grundtvigs forkyndelse af kristendommen¹. I dag ejes Vartov af det grundtvigske *Kirkeligt Samfund*. Kirkeligt Samfund blev for 100 år siden stiftet med det formål dels at dæmme op for Indre Missions dengang stærke fremvækst ved at give det kirkelige grundtvigske arbejde en landsdækkende organisatorisk ramme, dels at dæmme op for venstre eller »ny« – grundtvigianismen. De kredse, der stod bag dannelsen af Kirkeligt Samfund, indtog til en midterposition med hældning mod højre². Samfundet har dog

Et udsnit af Grundtvig-Biblioteket i Vartov. (Foto: Chr. Glenstrup).

i de forløbne 100 år undergået forandringer både i henseende til form og indhold, idet man har formået at indoptage de nytolkninger af den grundtvigske teologi, som er knyttet til tiden efter Anden Verdenskrig. Det strukturerende element, der ligger i et organiseret arbejde, har vist sig som en fordel for den grundtvigske bevægelses status i efterkrigstidens Danmark, hvor engagementet i de folkelige bevægelser ikke længere er en selvfølgelighed. Kirkeligt Samfund er i dag i stand til at samle store dele af den kirkelige grundtvigianisme og har tætte kontakter til den folkelige grundtvigianisme, som man møder den i eksempelvis folkehøjskolen, fri – og efterskolerne og gymnastikforeningerne.

Hvad rummer Vartov i dag? Som det fremgår af overskriften, er bl.a. Grundtvig-Biblioteket beliggende i bygningen, sammen med en række andre institutioner og foreninger med rod i det grundtvigske: Københavns Højskoleforening, Studenterkredsen, Efterskolernes Sekretariat, Håndarbejdshøjskolernes sekretariat og Vartov Valgmenighed. Bevæger man sig fra Rådhuspladsen til Farvergade og ind ad porten til Vartov, kommer træder man først ind i en stenlagt gård, grønnegården, domineret af en række smukke lindetræer og Niels Skovgaards store Grundtvig-statue. På den anden side af gården ligger på første sal *Grundtvig-Biblioteket*. Grundtvig-Biblioteket er, som navnet fortæller, et special-bibliotek, en bogsamling, der dels rummer Grundtvigs værker, dels bøger om Grundtvig og grundtvigianismen. Biblioteket er i besiddelse af en spændende og enestående bogbestand. En lang række af bøgerne i samlingen har på de første sider de håndskrevne navne på deres ejermænd. Proveniensen er således i orden, og bøgerne fortæller en spændende historie om ikke blot Grundtvig, men også om nogle af de mænd og kvinder, der i Grundtvigs følgeskab har været med til at forme det Danmark, vi kender i dag. På den måde lever hver bog i samlingen sit eget liv, får liv ved at blive taget i hånden og sat ind i den historiske sammenhæng, hvori de og dens ejermænd hører hjemme³.

Den grundtvigske »bibliotekshistorie« rækker tilbage til Grundtvig selv. Grundtvig var én af sidste århundredes store bogsamlere, og han har efterladt sig et så rigt arkivalisk stof, at man kan følge hans biblioteks vækst fra ungdomsårene og frem til det auktionskatalog med godt 9000 titler, der udsendtes efter hans død⁴. Bevarede regninger fortæller, at Grundtvig, det levende ords fortalere, har taget sig af sine bøger. Grundtvig, »Hælvten Skjald og hælvtten Bogorm«⁵, som han selv har betegnet sig, har omhyggeligt ladet sine ældre bind reparere og havde altså sans både for gamle tryk og for bogens æstetiske stand⁶. Grundtvig ejede en del sjældne gamle værker, deriblandt nogle inkunabler. Men hans bogindkøb var, som Grundtvig-forskeren Helge Toldberg har udtrykt det, »væsentlig funktionelle«, forstået på den måde, at han samlede efter sit behov for studier og læsning fremfor med henblik på opbygningen af en værdifuld samling af sjældne bøger⁷. Efter Grundtvigs død blev hans samling solgt på auktion og spredt. Nogle af samlingens værker er dog, takket være bogforlægger Karl Schønberg (1832-1908), i dag i Grundtvig-Bibliotekets eje⁸.

Grundstammen i Vartov-biblioteket udgøres af den bogsamling, der i sidste århundrede blev grundlagt af Schønberg. Derudover befinder der sig fra gammel tid en lang række samlinger, ejet af fremtrædende grundtvigianere og Grundtvig-kendere. Der er bøger, der har tilhørt Skolebestyrerinde Elise Lindberg, datter af Grundtvigs

medkæmper J.C. Lindberg og selv en kendt forkæmper for kvindesagen og den sønderjyske befolkning. I disse findes mange interessante dedikationer⁹. Ligeledes er indføjet bøger, der har tilhørt Andreas Leth, grundtvigiansk præst i Middelfart, Magnus Stevns, fremtrædende forsker i Grundtvigs salmer, og Dr. Fritz Wartenweiler, højskolepionér i Schweiz. Dele af eller hele samlinger kommer stadigvæk til: således er værdifulde bøger fra afdøde sognepræst, Redaktør af *Dansk Kirketidende* Peter Riemann indenfor det sidste år blevet indlemmet i samlingerne.

De vigtigste bøger fra forskellige samlinger er her naturligvis Grundtvigs egne værker. Her er tale om en unik samling, der – hvad der langt fra er almindeligt – har bevaret indbindingen fra sidste århundrede. En række af Grundtvigs førsteudgaver indeholder dedikationer og digte fra forfatterens hånd til forældrene, til »min kjære Broder Otto«, »Til min Lise« (Grundtvigs første hustru Elisabeth Blicher), C. Molbech, F.C. Sibbern og mange flere¹⁰.

En fuldstændig redegørelse for disse samlingers indhold ville sprænge rammerne for en artikel. Men det er på sin vis også Karl Schønbergs livshistorie, der påkalder sig den største interesse i denne sammenhæng. Schønbergs virksomhed er et vidnesbyrd om, hvor stærk grundtvigianismen var i sidste århundredes København, trods sit tyngdepunkt i provinsen.

II. Karl Schønberg – forlægger og bogsamler

Schønberg var født ind i en københavnsk, akademisk borgerfamilie, idet hans far var hofmedicus Jørgen v. Schønberg, der efter at have virket en årrække rundt om i Europa slog sig ned i København som redaktør af Berlingske Tidende og læge hos dronning Caroline Amalie¹¹. Efter skolegang på Sorø Akademi blev Karl Schønberg 1851-1856 lærling og medhjælper hos Andreas Frederik Høst. Da var hans livsskæbne imidlertid blevet afgjort nogle år forinden. På Sorø Akademi var Schønberg blevet præget i national retning, men vigtigere var, at han som syttenårig i 1849 under en juleferie fra akademiet hørte Grundtvig tale om det slesvigske problem i den grundlovgivende rigsforsamling. Grundtvig gjorde stærkt indtryk på den unge mand, der derefter studerede ham som historiker og digter og regnede sig blandt hans nationale tilhængere, – først senere kom Grundtvigs kirkelige syn til.

For Schønberg har det formodentlig været et stærkt ønske at bidrage til den grundtvigske livsoplysning, og i 1857 indledte Schønberg da sin forlagsvirksomhed. Dengang var den grundtvigske bevægelse lille. Der eksisterede kun 6 folkehøjskoler med tilsammen 140 elever. Den kirkelige grundtvigianisme var kun på vej til at blive den folkebevægelse, den blev i årene derefter. Men Schønberg troede på sagen, »Der dæmred i Seklets Morgen/en Dag over Landets Bryn./Du saa den i Horisontens Rand og agtede vel paa dit Syn«, skrev Andreas Dølleris om ham i Højskolebladet, da han i 1882 fyldte 50 år¹². Schønberg havde dog forgængere. Allerede nogle år før havde København således i C.G. Iversens forlag en virksomhed, der omfattede et antal af Grundtvigs større værker samt bøger af nogle af hans første tilhængere. Det er næppe helt tilfældigt, at Schønberg etablerede sig året efter, at Iversen havde slået sig ned som boghandler i Kolding¹³, selv om Schønbergs første bog ikke direkte angik den grundtvigske tankeverden. Schønberg indledte sin virksomhed med en Holberg-udgi-

velse, men blev i 1861, 4 år efter starten, Grundtvigs forlægger, hvad han var frem til og i årene efter Grundtvigs død. Det betød – karakteristisk for »rekrutteringen« af grundtvigianere op til Grundtvigs ægteskab med Asta Reedtz – ikke et nærmere forhold til Grundtvig, forhandlingerne om de forskellige udgivelser førtes på Grundtvigs vegne af Grundtvigs søn Svend eller senere af lægen Fenger. Schønberg har kun talt med Grundtvig to gange i sit liv, men mødtes med Grundtvigs yngre venner i historikeren Frederik Barfods gæstfri hjem¹⁴. Der eksisterer fra Grundtvigs hånd kun få breve til Schønberg, alle tilgængelige i kopi på Grundtvig-Biblioteket.

Trods det manglende personlige venskab med Grundtvig var det dog hans tanker, Schønberg levede og åndede for¹⁵. Karl Schønberg var idealisten, der »ikke stod i et forretningsforhold til sine Bøger«, men »var de gode Bøgers gode ven«, som han træffende blev karakteriseret, da han afhændede forlaget¹⁶. Selv ofrede han en lille formue på udgivelsen af Grundtvigs poetiske skrifter i årene 1880-89. I 1876 indeholdt Schønbergs katalog mellem 40 og 50 skrifter af Grundtvig selv, og i tiden derefter kom de grundtvigianske forfattere til¹⁷. Navne som Frederik Barfod, Vilhelm Birkedal, P.A. Fenger, V. J. Hoff, Frederik Jungersen, Otto Møller og andre optræder i hans forlagskatalog¹⁸. I overensstemmelse med det grundtvigske princip om det levende ord havde Schønberg aldrig skriftlige kontrakter med sine forfattere, kun mundtlige aftaler¹⁹. Ved overdragelsen af forlaget til Michael Jensen og Ernst Bierberg blev der indført en ny tids ånd i virksomheden. Moderne reklamevirksomhed brød Schønberg sig ikke om²⁰, og han havde givet afkald på mulige fortjenester ved udelukkende at støtte den grundtvigske retning af dansk kirke og folkeliv, – også, når han udgav litteratur uden et direkte grundtvigsk præg²¹. Efter overdragelsen blev der ændret på disse forhold, idet de nye forlæggere arbejdede efter forretningsprincipper, samtidig med, at de ikke helt svigtede Schønbergs grundtvigske forfattere og kunder²².

III. Schønbergs samling og »Grundtvig-Biblioteket«

Da Schønberg i 1905 solgte sit forlag, lykkedes det Kirkeligt Samfund at erhverve hans bogsamling, takket være en gave på 5000 kr. fra udstykningsmagnaten, proprietær C.L. Ipsen i Hellerup²³. Samlingen fik til huse i *Grundtvigs Hus* i Studiestræde, den bygning, der dannede rammen om de mange initiativer, der blev resultatet af *Kirkeligt Samfunds* virksomhed. I tiden efter overtagelsen af Schønbergs samling blev biblioteket udbygget med en række bøger, der ikke direkte angik Grundtvig og den grundtvigske bevægelse, idet samlingen først og fremmest fungerede som Kirkeligt Samfunds bibliotek, indrettet med henblik på den grundtvigske folkeoplysning. Frem til besættelsen besøgte samlingen dog også af enkelte studenter og forskere, eksempelvis prof. Edvard Lehmann, der har skrevet en kendt Grundtvig-bog. Biblioteket havde i mange år en lærd og højt kvalificeret bibliotekar, dr. phil. Marius Kristensen, der havde været lærer på Askov Folkehøjskole og sidenhen blev lektor på Københavns Universitet. Også Højskoleforeningens daværende bibliotekar, Th. Mortensen har arbejdet med Grundtvig-Biblioteket, idet han påbegyndte en egentlig katalogisering²⁴.

Da den tyske værnemagt i 1943 beslaglagde Grundtvigs Hus, blev biblioteket opmagasineret, og størstedelen af den ikke-grundtvigske litteratur blev solgt fra. I 1947

købte Kirkeligt Samfund Vartov, og i 1950 åbnede Grundtvig-Biblioteket for offentligheden, efter en omfattende reorganisering og efter anskaffelsen af ca 2000 bind, der kom til i årene efter 1948²⁵. Samlingen, der opbyggedes med henblik på at »rumme alt, hvad der er trykt af Grundtvig og grundtvigske folk, al litteratur vedrørende Grundtvig og grundtvigianismen, højskolen etc.«²⁶, havde i disse år en engageret, idealistisk og vidende leder i bibliotekar Hans Eriksen, siden frem til pensionsalderen overbibliotekar i Grindsted. Hans Eriksen interesserede – og interesserer sig – stærkt for Grundtvig og hans forfatterskab, og er i dag dén, der er i besiddelse af den mest omfattende viden om den grundtvigske bog- og bibliotekshistorie. I årene efter Anden Verdenskrig spillede Grundtvig-Biblioteket under og i tiden efter Hans Eriksens ledelse en væsentlig rolle i den forskning, som fulgte i kølvandet på dannelsen af *Grundtvig-Selskabet* af 8. september 1947, ligesom biblioteket i det hele åbnede sig for de bestræbelser på at gøre Grundtvigs tanker gældende ud over det grundtvigianske miljø, som prægede tiden efter den af Anders Nørgaard og Hal Koch indledte »Grundtvig-renæssance« umiddelbart før og under besættelsen²⁷. Flere af datidens Grundtvig-disputater er til dels blevet til på Vartov, eksempelvis den svenske Grundtvig-forsker Harry Aronsons bog om Grundtvigs syn på forholdet mellem menneskeliv og kristendom. Salmeforskeren, professor Christian Thodberg har ligeledes drevet flittige studier i samlingerne, ligesom den dansk-amerikanske præst og skolemand, Dr. Johannes Knudsen i sommeren 1952 dér skrev på sin bog om Grundtvig²⁸. Og i forlængelse af Grundtvig-Selskabets virksomhed udarbejdedes dele af den 30 bind store registrant over Grundtvigs efterladte papirer på biblioteket, idet Det Kongelige Bibliotek viste Grundtvig-Biblioteket den tillid at udlåne manuskripterne til Vartov, hvor de opbevarede i en brandsikker boks. Også redaktionen af Grundtvigs Sang-Værk har benyttet Grundtvig-Biblioteket som arbejdssted. Biblioteket nåede altså virkelig frem til i en årrække at fungere som studiested og forskningsbibliotek. Sådan blev det imidlertid ikke ved med at være.

IV. »Grundtvig-Biblioteket« op til i dag

I årene op mod 1990'erne førte Grundtvig-biblioteket mere og mere en skyggetilværelse, i takt med, at de officielle videnskabelige institutter udbyggede deres studiesamlinger. Grundtvig-Biblioteket »rådede«, som P. Balslev-Clausen udtrykker det, hverken »økonomisk eller personalemæssigt over de samme ressourcer«²⁹ som eksempelvis universitetsinstitutterne, og de skiftende bibliotekarer, – der alle havde denne virksomhed som bibeskæftigelse – hæmmedes af manglen på tid såvel som penge, trods deres ubestridelige engagement og kompetence. Biblioteket havde i 1980'ernes begyndelse kun åbent 3 timer om ugen³⁰, og kun få Grundtvig-forskere fandt vej til de mørke, men i virkeligheden meget stemningsfulde stuer ud mod Løngangsstræde. Trods dette kan nævnes en række forskere udefra, der har lagt grunden til større arbejder på Vartov-biblioteket; amerikaneren Steven Borish, der med bogen *The Land of the Living* har ydet en væsentlig indsats i studiet af Grundtvigs virkningshistorie ud fra en samfundsforskers synspunkt, den svenske folkeoplysningsforsker Bosse Bergstedt, Norbert Vogel fra Det pædagogiske Institut på universitetet i Tübingen, Tyskland, der skrev »Habilitationsschrift« om Grundtvigs betydning for den tyske folkehøjskole og

teologen Ulrich Vogel fra Hamborg, der har skrevet afhandling om Grundtvigs kriseoplevelser. Også en række japanske forskere og interesserede, fortrinsvis fra det grundtvigsk inspirerede »Tokai-Universitet«, besøgte biblioteket. Men der blev tilsidst langt mellem besøgene fra forskere og andre, og først, da biblioteket i begyndelsen af 1990'erne flyttede til nye, moderne lokaler, og biblioteksleder Margit Andresen (samt senere bibliotekar Liselotte Larsen) ansattes gennem et samarbejde med Det teologiske Fakultet, Københavns Universitet, gik biblioteket nye tider i møde. Margit Andresen tog fat på reorganiseringen med en entusiasme, der var hendes forgængere værdig. I samarbejde med en række Grundtvigforskere udarbejdede hun nye systematiseringsprincipper, der hjælper bibliotekets brugere i litteratursøgningen. Grundtvig-samlingen er opstillet kronologisk, de øvrige bøger er ikke længere opstillet i overensstemmelse med folkebibliotekernes principper, men ordnet efter den emnemæssige sammenhæng, der giver sig af den grundtvigske bevægelses forskellige retninger. Samtidig blev der indledt en katalogisering af samlingen, som bliver lagt ind på Det Kongelige Biblioteks REX-base. En række emneord, der dækker Grundtvigs forfatterskab og virkningshistorie, er her en enestående hjælp for bibliotekets brugere, – man søger eksempelvis på »pædagogiske tanker (*Grundtvig*)« eller »friskoler« og modtager da informationer om den relevante litteratur i form af bøger eller artikler. Hvilke værker finder man da, når man begiver sig ind i Grundtvig-Bibliotekets samlinger? En redegørelse for, hvad der befinder sig her, tjener til at give læseren et indtryk af samlingens værdi som studiested.

V. Grundtvig-Bibliotekets anvendelse

Grundtvig-Biblioteket omfatter først og fremmest bøger af og om Grundtvig. Samlingen af Grundtvigs egne værker er således så godt som komplet. De fleste førsteudgaver, inklusive de mange salmeblade, flyveblade o. lign. er at finde i samlingen. Ligeledes er biblioteket i besiddelse af de tidsskrifter, Grundtvig skrev i³¹. Ved siden af denne primærlitteratur er man dog også i besiddelse af en større samling bøger fra sidste århundrede, skrevet af Grundtvigs samtidige – heriblandt også af hans direkte modstandere og kritikere. Her kan nævnes H.N. Clausen, H.L. Martensen, Søren Kierkegaard. På denne måde er det muligt at belyse Grundtvigs placering i samtidens åndsliv og debatter, samt at opklare, hvem Grundtvig i forskellige tilfælde ytrer sig imod. Foruden litteraturen af og om Grundtvig rummer biblioteket en lang række værker med forbindelse til den kirkelige og folkelige grundtvigianisme. Når det gælder den pædagogiske Grundtvig-litteratur, er Vartov-biblioteket, – udover den samlede primær – og sekundærlitteratur til studiet af Grundtvig, – således i besiddelse af så godt som alle pædagogiske skrifter, forfattet af grundtvigske skolefolk, samt tidsskrifter fra folkehøjskole og børneskole i ind – og udland. Her kan nævnes friskolebladet *Bavnen*, det svenske *Tidsskrift för svenska folkhøgskolan* og – selvfølgelig – *Højskolebladet*. Men også en lang række andre tidsskrifter med pædagogisk relevant materiale er at finde, eksempelvis S. Høgsbros *Dansk Folketidende*, Fr. Nygaards og L. Schrøders *Danskeren* og Falkenstjernes og Pontoppidans *Tidens Strøm*. En del af årsskrifterne fra folkehøjskoler, fri – og efterskoler er også indlemmet i samlingerne. En samling relevante, men utrykte specialer fra universiteter og andre forskningsen-

heder supplerer den trykte litteratur. Med Peter Balslev-Clausens ord har Grundtvig-Biblioteket i dag »praktisk talt alt, hvad der er brug for til studiet af Grundtvig og hans betydning i samtid og eftertid«³². Den væsentligste mangel er en mikrofilmsudgave af Grundtvigs håndskrifter, det enestående privatarkiv indeholdende over 500 fascikler, der i dag befinder sig på Det Kongelige Bibliotek. Men når biblioteket i nær fremtid suppleres med en kopi heraf, vil samlingen være noget nær komplet. Det Kongelige Biblioteks og Rigsarkivets umiddelbare nærhed råder bod på, hvad der fortsat vil mangle i samlingerne. Et større, fremtidigt projekt er en eventuel indscanning af alle »manuskripterne i Grundtvig-Arkivet på Det kongelige Bibliotek, der, hvis projektet realiseres, vil kunne rummes på ganske få CD-ROM«. Det samme kunne gøres med Grundtvigs trykte produktion, men det er indlysende, at begge planer kræver meget store bevillinger³³. En samlet udgave af Grundtvigs skrifter er anslået til at ville blive på ca. 130 bind, så det er med Hans Eriksens ord »tvivlsomt, om den nogensinde bliver til virkelighed«³⁴. Skulle det en dag blive realiseret, vil Vartov-biblioteket være en god hjælp under forberedelsen heraf. Foreløbig er bibliotekets daglige funktioner imidlertid det vigtigste. Hvordan arbejder biblioteket da?

VI. Biblioteket nu og i fremtiden

Grundtvig-Biblioteket er en studiesamling, et præsensbibliotek, hvorfra bøgerne ikke kan udlånes. Det er i virkeligheden i brugernes interesse, for det sikrer øjeblikkelig ad-

Synnøve fra Oslo forbereder sin ph.d. afhandling om et emne inden for Grundtvigs salmer.

gang til de værker, man i en given situation skal bruge. Men det er også tanken, at bibliotekets store og rummelige lokaler skal kunne danne rammen om undervisningsvirksomhed, studiekredse, arbejdskonventer og foredrag for mindre grupper.

Biblioteket er også i stand til at yde konsulentbistand til forskere og andre, der indleder eller viderefører et Grundtvig-studium eller kommer med et enkelt spørgsmål om tanker og skrifter, forfattet af Grundtvig.

Alt dette gør, at Grundtvig-Biblioteket i dag må betragtes som den bedste studiesamling i ind – og udland, når det gælder arbejdet med Grundtvigs forfatterskab. Grundtvig-Biblioteket vil i fremtiden kunne danne ramme om den pædagogiske Grundtvig-forskning, i vekselvirkning med den teologiske, den litteraturvidenskabelige og den historiske beskæftigelse med forfatterskabet og i samarbejde med landets øvrige institutioner, hvor der drives Grundtvig-forskning; her kan nævnes *Grundtvig Selskabet af 8. september 1947*, *Nornesalen Forskningscenter for Folkelig Livsoplysning*, Ollerup, *Center for Grundtvig-studier* ved Aarhus Universitet, *Danmarks Lærerhøjskole* og mange andre.

Men Grundtvig-Biblioteket kan blive mere end blot et forskningsmiljø. I øjeblikket er Kirkeligt Samfund i samarbejde med kredse indenfor den grundtvigske bevægelse ved at oprette *Grundtvig Akademiet*, hvor der skal arbejdes med Grundtvigs tanker på nutidens betingelser. I den sammenhæng kan Vartov-biblioteket blive stedet, hvor vekselvirkningen mellem Grundtvig-forskningen og de folkelige bevægelser finder sted. Der indrettes i øjeblikket værelser til forskere og interesserede udefra, og i de kommende år vil man forhåbentlig kunne møde studerende eksempelvis fra de grundtvigsk inspirerede folkehøjskoler i Afrika og Indien på Grundtvig-Biblioteket. Og den gamle bogsamling kan ydermere blive studiested for ikke blot Grundtvig-forskningen, men også for den interesserede almenhed. Grundtvig-Biblioteket skal være et bibliotek for forskeren og den studerende, men også for skoleeleven, der skriver opgave om Grundtvig, for højskoleeleven, der vil finde ud af, hvad »det grundtvigske« egentlig betyder og for den udlænding, der ønsker at fremme den folkelige fornyelse i sit land gennem oprettelsen af en ny form for skole. Grundtvig-Biblioteket er og skal – med Hans Erikssens ord – være »ikke et museum, men et studiebibliotek for alle interesserede«³⁵.

Grundtvig-Biblioteket holder åbent mandag og torsdag 9.30-16.00. Adressen er: *Grundtvig-Biblioteket*, v. Biblioteksleder Margit Andresen, Vartov, Farvergade 27, 1463 Kbh. K. Tlf. 33137610, Fax-nummer: 33127670, E-mail: Kontor.gbib. @ku.dk. Der kan søges i bibliotekets bogbestand på internettet via Det kongelige Biblioteks hjemmeside på internettet (www.kb.dk). Se også Grundtvig-Bibliotekets *Home Page*.

Noter

1. *Nyaars-Aften*, N.F.S. Grundtvigs *Poetiske Skrifter*, Kbh. 1885, I-IX, VI, s. 204ff. Th. Balslev, *Af Vartov Kirkes og Menigheds Historie*, Kbh. 1955, s. 7ff. og 19ff.
2. Se hertil A. Pontoppidan Thyssen, »Kirkeligt Samfunds« Tilblivelse. *Bidrag til Belysning af Den Gamle grundtvigske Retning*. Grundtvig og den grundtvigske arv, Kbh. 1991, s. 203ff.
3. Svend Arnvig, *Grundtvig-biblioteket i Vartov – et levende bibliotek*. *Fyens Tidende* 1. Januar 1952.
4. *Fortegnelse over N.F.S. Grundtvigs Bibliotek*, som bortsælges ved offentlig Auction, Mandag d. 29. September 1873 i Kjøbenhavn, i *Klædeboderne*, Nr. 38, 1. Sal. Kbh. 1873.
5. *Skribenten Nik. Fred. Sev. Grundtvigd Litteraire Testamente*. N.F.S. Grundtvigs Udvalgte Skrifter V s. 162.

6. K.F. Plesner, *Bøger og bogsamlere*. Bibliofiiliens historie. København 1962, s. 149. Selv bidrog Grundtvig med tale og sang ved de københavnske bogtrykkes jubilæumsfest! A. Pontoppidan Thyssen, *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys*, Århus 1983, s. 273.
7. K.F. Plesner, *Danske Bogsamlere*, København 1957, s. 90.
8. Hans E. Eriksen, *Grundtvig-Biblioteket i Vartov*, Højskolebladet, 1953, Nr. 36-37, s. 405.
9. Ernst J. Borup, *Grundtvig-Biblioteket i Vartov*, Vartovbogen 1953, s. 136.
10. Hans E. Eriksen, *Grundtvig-Biblioteket i Vartov*, Højskolebladet, 1953, Nr. 36-37, s. 404.
11. *Karl Schønberg*, Dansk Biografisk Leksikon, 3. Udg. Red. Sv. Cedergreen Bech, Kbh. 1983, Bind 13, s. 282-283.
12. A. Dolleris, *Til Karl Schønberg*, Højskolebladet, 7. Aarg. 1882, s. 999.
13. Aleks. Frøland, *Bøger Bogsalg Boghandlere omkring 1875*, Kbh. 1969, s. 144.
14. Her følges Johs. Schrøders fremstilling i *Karl Schønberg*, Søndagsbladet. Ugeblad for Land og By, 14de Aarg., Nr. 21, 1905 s. 161 mod Michael H. Jensen, der i sine erindringer *Løst og fast fra min barndom og fra et langt liv i boghandelens verden*, Kbh. 1960, s. 33ff fremhæver Schønbergs personlige venskab med Grundtvig.
15. Kolleger og dansk boghandels historikere karakteriserer Schønberg som en ædel personlighed, der i boghandlerforeningen nød stor anseelse og havde flere tillidshverv, Arthur G. Hassø, *Den Danske Boghandlerforenings Historie gennem hundrede Aar*, København 1937, s. 328ff. «den stille og uegennyttige mand var afholdt som få; når hans tætte skikkelse med det store tænkerhoved og de lysende øjne rejste sig for at tage ordet lyttede man opmærksomt til hans kloge og velovervejede indlæg», *Karl Schønberg*, Dansk Biografisk Leksikon, 3. Udg. Red. Sv. Cedergreen Bech, Kbh. 1983, Bind 13, s. 282-283.
16. P. Severinsen, *Karl Schønberg*, Folkelæsning, 4. Aarg. 362.
17. Aleks. Frøland, *Bøger bogsalg boghandlere omkring 1875*, Kbh. 1969, s. 136.
18. P. Severinsen, *Karl Schønberg*, Dansk Folkelæsning, 4. Aarg. Nr. 23, 5/3 1905 s. 362.
19. *Karl Schønberg*, Dansk Biografisk Leksikon, 3. Udg. Red. Sv. Cedergreen Bech, Kbh. 1983, Bind 13, s. 282-283.
20. P. Severinsen, *Karl Schønberg*, Dansk Folkelæsning, 4. Aarg. Nr. 23, 5/3 1905 s. 362.
21. Johs. Schrøder *Karl Schønberg*, Søndagsbladet, 14. Aarg. Nr. 21 s. 161.
22. Michael H. Jensen, *Løst og fast fra min barndom og fra et langt liv i boghandelens verden*, Kbh. 1960, s. 33ff.
23. P. Balslev-Clausen, *Grundtvig-Biblioteket – et nyt forskningscenter*, Dansk Kirketidende, n 149. Årg. 2, 1997, s. 28ff.
24. Ernst J. Borup, *Grundtvig-Biblioteket i Vartov*, Vartov-Bogen 1953, s. 136.
25. Ernst J. Borup, *Grundtvig-Biblioteket i Vartov*, Vartovbogen 1953, s. 138.
26. Hans Eriksen, *Grundtvig-Biblioteket*, Menighedsbladet, 34. Årg. Nr 51-52, s. 476.
27. Kim A. Pedersen, *Grundtvigforskningen siden 2. Verdenskrig*, Dansk Kirketidende, 148. årg. nr. 19-24.
28. Ernst J. Borup, *Grundtvig-Biblioteket i Vartov*, Vartovbogen 1953, s. 143.
29. P. Balslev-Clausen, *Grundtvig-Biblioteket – et nyt forskningscenter*, Dansk Kirketidende 2, 1997, 149. årg., s. 28ff.
30. Kristen Skriver Frandsen, *Grundtvig-Biblioteket*, DF-Revy 1983, s. 173f.
31. Hans Eriksen, *Grundtvig-Biblioteket i Vartov*, Højskolebladet, 1953, Nr. 36-37, s. 404.
32. P. Balslev-Clausen, *Grundtvig-Biblioteket – et nyt forskningscenter*, Dansk Kirketidende 2, 1997, 149. årg., s. 28ff.
33. P. Balslev-Clausen, *Årsberetning*, Grundtvig Studier 1998 s. 295.
34. Hans Eriksen, *Grundtvig-Biblioteket i Vartov*, Højskolebladet, 1953, Nr. 36-37, s. 404.
35. Hans Eriksen, *Grundtvig-Biblioteket i Vartov*, Højskolebladet d. 4/9 1953, Nr 35, s. 392.

Kim Arne Pedersen f. 1957. cand.theol. 1987. Kandidatstipendium v. Aarhus Universitet. Forskningsstipendier i Sverige 1992. Akademisk medarbejder og forskningslektor v. Center for Grundtvig-Studier, Aarhus Universitet. Lic. theol. 1995. Medlem af Grundtvig-Selskabets styrelse. Forelæsninger m.m. i ind- og udland.